

DUITSE HISTORICI BIJEEN

Uit het verslag van het 28e congres van Duitse historici van 2 t/m 4 april 1970 te Keulen

Ter afsluiting van het congres hield prof.dr. Reinhard Koselleck (Heidelberg) op zaterdagavond een beschouwing over de vraag: "Wozu noch Historie?". Een gerechtvaardigde vraag, gezien het terreinverlies van de geschiedenis aan de jonge sociale wetenschappen. Destijds was het historisme, was de historische methode het verbindende element voor de geestes- en sociale wetenschappen. Maar steeds meer vakken hebben zich eraan onttrokken en zich in a-historische richting ontwikkeld. Doordat elk van deze vakken zijn specifiek object van de geschiedenis heeft geëmancipeerd, heeft - zo concludeerde Koselleck - de geschiedenis geen eigenlijk kenobject meer.

Wèl is zij een onmisbare hulpwetenschap voor de andere wetenschappen geworden. Want geen wetenschap, zo onhistorisch als zij zich mag gedragen, kan aan haar diachronische dimensie ontkomen. Geen wetenschap kan de subsidiariteit van de historische methode afwijzen.

Koselleck ging uitvoerig in op het begrip "Geschichte". De pluralis "Geschichten" (geschiedenissen, verhalen) verdicht zich omstreeks 1770 tot de collectiefsingularis "Geschichte". Het begrip wordt door Hegel, Treitschke enz. opgeblazen tot een gesubstantialiseerd subject, dat ook goed ter rechtvaardiging kan worden aangeroepen (De Geschiedenis zal oordelen ...). Door deze manipuleerbaarheid van het begrip aan te tonen heeft Koselleck ideologiekritiek willen leveren. Ideologiekritiek is echter een vorm van historische methode, daar de geschiedwetenschap gewend is naast formele ook inhoudelijke kritiek op de bronnen uit te oefenen.

Daarmee is al één van de toekomstige functies van de historische methode aangeduid. Koselleck formuleerde tenslotte nog enkele desiderata: een historische anthropologie, een theorie van de historische (i.t.t. de fysische) tijd, die ook de discontinuïteit recht doet, een zinvollere periodisering en thematisering van de algemene geschiedenis, integratie van resultaten van andere wetenschappen.

Verslag van het 29e congres van Duitse historici van 4 t/m 8 oktober 1972 te Regensburg

Van 4-8 oktober 1972 vond in Regensburg het 29e congres plaats van het Verband der Historiker Deutschlands. Het stond, evenals het vorige in 1970 in Keulen, onder voorzitterschap van prof.dr. Theodor Schieder. Het aantal deelnemers bedroeg, evenals toen, ruim 700, maar door de excentrische ligging van Regensburg was het aantal buitenlandse deelnemers, afgezien van Oostenrijkers en Zwitsers, beperkter.

Het zeer geconcentreerde programma (meer dan vijftig lezingen en referaten) maakte dat men tussen gelijktijdige manifestaties een keuze moest maken. Mijn indrukken van het congres betreffen dus slechts een gedeelte van het gebodene.

Golo Mann: "Ohne Geschichte leben?"

Zoals gebruikelijk, ging aan het congres een bijeenkomst van het

Verband der Geschichtslehrer Deutschlands vooraf, waarop door Golo Mann (een zoon van Thomas Mann en zelf bekend door zijn Wallenstein-biografie) gesproken werd over de vraag "Ohne Geschichte leben?".

"Wij leven in een tijdperk van capitulatie. Ik heb al een paar historische tijdperken meegemaakt, maar nog geen, dat zo door oppervlakkige geestelijke modestromingen beheerst werd als het onze. Filosofen keren zich tegen de filosofie, theologen tegen de theologie, kunstenaars tegen de kunst en zo historici of ex-historici of sociologen tegen het geschiedenisonderwijs. Sociologie is troef, en sociologie, dat is momenteel voor 90 % marxisme. "Emancipatie", "herrschaftsfreie Gesellschaft", etc., wee degeen die het actuele vocabulair niet beheerst." Met deze woorden duidde Golo Mann het probleem aan, dat in sterke mate de discussies en ook de persoonlijke gesprekken in Regensburg zou beheersen: de in Hessen reeds doorgevoerde en in andere deelstaten dreigende afschaffing van het geschiedenisonderwijs op de middelbare scholen en zijn vervanging door "Sozialkunde", "Weltkunde", "Politikkunde" of aequivalenten. Ook aan de universiteiten bestaat de neiging uitverkoop te houden van oude vakken, deze op te delen onder de jonge disciplines. Maar laten vakken zich zo makkelijk ontbinden en hergroeperen? Heeft de geschiedwetenschap niet een eigen dimensie, het specifiek historische, de mens onder het gezichtspunt van de tijd ? Het historische is altijd eenmalig, want de tijd is onomkeerbaar en de geschiedenis herhaalt zich niet. Dat wil niet zeggen, dat al het individuele historisch belangwekkend is, zoals het historisme vond. Maar ook wanneer men, zoals Max Weber, door vergelijking tot algemene types tracht te komen, blijft het individuele steeds de grondstof. Of men Max Weber een historicus of een socioloog wil noemen, is volgens Golo Mann om 't even. Sociologie is steeds een stuk geschiedenis: als analyse van de tegenwoordige maatschappij een stuk contemporaine geschiedenis. De Franse historicus Paul Vayne noemde onlangs de geschiedenis van de sociologie meer de geschiedenis van een woord, dan van een zaak. Sociologie is nu eens dit, dan weer iets geheel anders, en vandaag de dag overwegend neomarxisme.

Zonder de boeiende lezing van Golo Mann hier verder te vervolgen - deze is in extenso afgedrukt in Die Zeit van 13 oktober 1972 -, wil ik slechts stilstaan bij de stootrichting van zijn betoog: niet tegen de sociologie als zodanig, maar tegen de sociologiserende, antihistorische en in de grond marxistische denkwijze die momenteel in Duitsland veel aanhang vindt. Deze blijkt uit de pogingen om de geschiedenis uit het onderwijs te verdringen en door een vergelijkende studie van sociale fenomenen, ongeacht hun tijd en plaats, te vervangen. De drijvende kracht achter deze "Schulreform" schijnen jongere ambtenaren van de "Kultusministerien" der deelstaten te vormen - die zelf veelal politicoloog of socioloog van opleiding zijn (enkele jaren geleden beleefden deze vakken een hausse) en tot de ideologiserende linkervleugel van de SPD behoren.

In de discussie die op zijn voordracht volgde, werd Golo Mann o.a. op zijn stellingname ten opzichte van het (neo)marxisme aangesproken. Hij qualificeerde het als een stelsel van heuristische hypotheses van beperkte bruikbaarheid. Dat veel geschiedenisleraren thans door meer of minder verfijnde vormen ervan beïnvloed zijn, wijst z.i. op een "Nachholbedarf", de behoefte een achterstand in te halen, daar het marxisme in de Bondsrepubliek vele jaren niet aan het woord heeft kunnen komen.

Opening

Het 29e congres van het Verband der Historiker Deutschlands werd geopend door de voorzitter, prof.dr. Theodor Schieder (Keulen), die in zijn toespraak wees op het actuele vraagstuk van de vakdidactiek. Door het Historikerverband is hierover afgelopen jaar een discussienota gepubliceerd: "Geschichtswissenschaft und Geschichtsunterricht - Lageanalyse, Folgerungen, Empfehlungen" 1), terwijl een commissie o.l.v. prof. Leuschner zojuist een omvangrijk rapport "Geschichte an Universitäten und Schulen" in concept had voorgelegd, dat door Klett Verlag zal worden uitgegeven. Een oude wetenschap heeft het, aldus Schieder, moeilijker dan een jonge, belast als zij is door tradities, maar ze heeft het voordeel van een solider fundament.

Van de eregasten die vervolgens het congres toespraken, verdient vooral vermelding de Beierse "Kultusminister", prof.dr. Hans Maier, die een voor een begroetingstoespraak ongewoon diepgaand, wetenschappelijk betoog hield: In de 19e eeuw kwam met het historisme een beschrijvende anthropologie op, die zich losmaakte van het normatieve mensbeeld dat voordien gegolden had. Classificering maakte plaats voor het benaderen van de individualiteit. Geschiedenis stond hoog aangeschreven om zijn vormende waarde (Bildungswert). Daarvan is nu weinig meer over. De zin voor het individuele neemt af, voor het typische weer toe. Maar als "Korrektiv aller absoluten oder sich absolut setzenden Entwürfe in Politik und öffentlichem Leben" heeft de geschiedenis juist nu een onontbeerlijke functie.

Mandrou: Adelskultur und Volkskultur in Frankreich im 17. und 18. Jahrhundert

In Robert Mandrou (Parijs-Nanterre) kwam vervolgens een prominent Frans sociaal- en cultuurhistoricus aan het woord. Sprekende over "Adelskultur und Volkskultur in Frankreich im 17. und 18. Jahrhundert" gaf deze bekende vertegenwoordiger der "Annales"-richting eerst een omschrijving van het begrip cultuur, om vervolgens de sociale groepen adel en volk in hun geleding en relatie te typeren.

Tussen de hofadel en de zwaardadel op het land bestond een middengroep, de stadsadel in de provinciale hoofdsteden, die salon hield, lid was van academieën en vrijmetselaarsloges en kritisch ingesteld was. De landedelman woonde in z'n kasteeltje, bij zijn boeren, las ridderromans en dacht weemoedig terug aan de middeleeuwse vrijheid, aan de rol van de adel vóór het absolutisme. Niet alleen cultureel, ook economisch is tussen beide een tegenstelling aanwijsbaar: de noblesse de robe is in 's konings dienst, de landedelman "leest z'n oorkonden en berekent z'n renten".

Het begrip volk is moeilijker te specificeren. In de 17e eeuw wordt het woord bourgeoisie nog spottend gebruikt (vgl. Le bourgeois gentilhomme), in de 18e eeuw heeft het een positieve klank, de burgerij groeit numeriek in het oneindige, maar tegelijk wordt het lagere volk als apart ervaren (de 'canaille'). Uitingen van volkscultuur zijn in de archieven weinig te vinden; uit gerechtelijke protocollen blijkt dat de handwerker en de boer anders spreken dan de burger of de rechter; Mandrou zou daarom van volksculturen willen spreken.

T.a.v. het culturele gedrag van de verschillende groepen meende Mandrou met enkele gangbare voorstellingen af te moeten rekenen. Ten eerste: het beeld van de landedelman als beschermer van de boeren tegen de koninklijke belastingambtenaren is idyllisch, maar niet reëel; hij laat juist zijn boeren vervolgen wegens inbreuken op zijn

jachtvoorrechten e.d.m. Ten tweede: wel is er een tegenstelling tussen het lagere volk en de hogere standen, maar deze heeft geen klassenstrijd karakter; de volksoptstanden die er zijn geweest, keerden zich uitsluitend tegen de koninklijke belastingen en waren zonder succes. Ten derde: de culturele tegenstelling ten platten lande strekt zich ook uit tot de pastoor; het volk wil van hem enkel de sacramenten; deze verhouding dateert al uit de late middeleeuwen, toen de concilies tegen de volksvroomheid ingingen. Samenvattend concludeerde Mandrou, dat er op het platteland twee culturele werelden zijn, die, hoewel niet zonder spanningen, naast elkaar bestaan.

Een antagonisme tussen beide werelden is pas in de tweede helft van de 18e eeuw, als gevolg van de economische conjunctuur, ontstaan. Dan gaat men zich in bezwaarschriften tegen de feodale renteverplichtingen verzetten, die men in de 17e eeuw nog algemeen accepteerde. In de 18e eeuw was er hoogstens verzet tegen de toegenomen volksoontwikkeling, o.a. door de "Bibliothèque bleue" (die de adel zich niet verwaardigde te lezen). Dit verklaart waarom de revolutie van burgers en boeren - in de woorden van een Russisch marxist - "anderhalve eeuw uitbleef".

Forumdiscussie: Geschichtsstudium - Geschichtsunterricht

Sinds vorig jaar door het Historikerverband de eerdergenoemde discussienota gepubliceerd werd 1), is de discussie over de vakdidactiek inderdaad op gang gekomen. Gestimuleerd werd zij door de bedreigde status van het geschiedenisonderwijs op de scholen, met name door de concurrentie van de sociale wetenschappen. Deze maakte bezinning nodig op eigen methode en didactiek. De organisatoren van het congres wilden nu d.m.v. een forumdiscussie aan deze zaken verdere aandacht schenken.

Als eerste inleider sprak Karl Georg Faber (Saarbrücken), auteur van een recente "Theorie der Geschichtswissenschaft". Naar zijn oordeel hadden de historici zelf tot de isolering van hun vak bijgedragen. Elk nog zo a-politiek onderwijsmodel is impliciete politiek, want op de toekomst gericht. Aan de verwachtingen van de maatschappij kán men zich niet onttrekken; integendeel, de historische ervaring ligt ten grondslag aan de algemene normen van het menselijk samenleven (vrijheid, redelijkheid e.d.m.). Toegegeven, de huidige maatschappij wordt niet door geschiedenis, maar door belangen beheerst; de geschiedenis verloor aan status. In het verleden - Faber denkt hierbij aan vóór 1918 en tijdens het Derde Rijk, ook aan de Verenigde Staten vóór Vietnam - had de geschiedenis een legitimerende functie; aan een relatief gesloten sociaal systeem beantwoordde een gesloten geschiedbeeld. Doch juist die normatieve functie, die legitimerende en conserverende strekking heeft de geschiedenis in discredit gebracht en een afkeer van de geschiedenis veroorzaakt. Wat nu de plaats van de geschiedenis in onze huidige maatschappij betreft, een pluralistische samenleving kan geen eenvormig, bindend geschiedbeeld meer verwachten (zoals dit in het gesloten maatschappijstelsel der marxistisch georiënteerde staten wél mogelijk is). Een ideologiekritische functie is ook niet haar laatste doel, want het ideologische normensysteem wordt daardoor nog niet geëlimineerd, het is nl. vóórwetenschappelijk. Wel echter ziet Faber mogelijkheden voor de geschiedenis als politieke pedagogie: de ervaringen van het verleden kunnen van betekenis zijn voor het nemen van beslissingen thans, zoals omgekeerd het inzicht in de tegenwoordige tijd een beter zicht op het verleden kan geven.

Als coreferent becritiseerde Jürgen Kocka (Munster) de zijns inziens te algemene uitgangspunten van Faber (vrijheid, redelijkheid) voor een fundering der geschiedenis. Zeker, het historisch kennen bevat een potentieel aan kritische rationaliteit, maar dit is niet voldoende; daarnaast is het op een concrete maatschappelijke en politieke situatie gegrondvest. De geschiedwetenschap heeft daarom een belang bij het openhouden van de samenleving en dient een minimum aan liberaal-democratische eisen aan die samenleving te blijven stellen. Het gaat niet alleen om een anthropologische, maar ook om een sociaal-politieke fundering der geschiedenis.

In de hierop aansluitende forumdiscussie wees Faber de hem verweten "normen-neuraliteit" van de hand (hij had slechts gesteld, dat de geschiedenis zich niet tot een legitimering van bepaalde normen mocht lenen) en verduidelijkte Kocka zijn liberaal-democratisch postulaat. Volgens Kocka heeft de historische wetenschap een zekere structurele overeenkomst met bepaalde liberaal-democratische grondgedachten (openheid, tolerantie e.d.). Hij wil daaruit een begrensd politiek mandaat voor de historicus afleiden, daar het de levensvoorwaarden van zijn vak betreft.

Bleef de didactiek-discussie tot dusver nogal op het theoretische vlak, de nu volgende bijdragen van Karl-Ernst Jeismann (Munster) en Harald Popp (Erlangen) haakten in op de nota van het Historikerverband van vorig jaar en stelden praktische problemen van het geschiedenisonderwijs aan de orde. Jeismann becritiseerde de aanbevelingen van het Historikerverband, die zijns inziens neerkwamen op een additie van vakwetenschap en didactiek, zonder werkelijke wederzijdse doordringing. De geschiedwetenschap en het geschiedenisonderwijs zijn institutionalisering, die het 'Selbstverständnis' van een maatschappij moeten dienen. Nodig is daarom bezinning op het relevantievraagstuk, dat men overigens niet moet reduceren tot de vraag naar het praktisch nut (Popp: 't gaat niet om "eindeutige gesellschaftliche Relevanz"), alsook op de door de studieduurverkortung geboden vaststelling van prioriteiten. Popp: "Die Geschichtswissenschaft muss sich rasch der Lernzielorientierung öffnen".

Van de discussie-deelnemers uit de zaal, die hierna het woord kregen, valt vooral Karl Dietrich Erdmann (Kiel) 2) te noemen, die (in tegenstelling tot de op het congres overheersende stemming) als zijn mening te kennen gaf, dat er op de middelbare scholen naar een integratie van geschiedenis en sociale wetenschappen gestreefd moet worden en dat de maatschappijwetenschap in handen van historici moet komen. De historici moeten zich niet in het defensief laten dringen; veeleer ligt hier een enorme kans voor de geschiedenis, zoals 't vak lang niet gehad heeft.

Sectie contemporaine geschiedenis: Westdeutschland zwischen 1945 und 1949

Van de door mij bijgewoonde sectievergaderingen wil ik over één rapporteren, nl. die over het onderwerp "Westdeutschland zwischen 1945 und 1949 - Faktoren, Entwicklungen, Entscheidungen".

In zijn openingswoord gaf Thilo Vogelsang (Institut für Zeitgeschichte, München) een typering van de periode, die hij echter tot 1952 wil laten doorlopen, daar "Besatzungszeit" en "Gründungsperiode" te zeer samenhangen dan dat men een geschikte cesuur tussen beide kan aanbrenge. Het anticommunisme van de westelijke geallieerden heeft b.v. tot het restauratieve karakter van de Bondsrepubliek bijgedragen. Daarbij is de Amerikaanse

bezettingspolitiek de doorslaggevende geweest; haar ontstaan en formulering is dankzij Gimbel nu bekend. Naar de Britse doeleinden en plannen is het onderzoek pas begonnen; voor de Franse politiek ontbreken vooralsnog de bronnen. Tussen de Amerikaanse en de Britse plannen bestond wezenlijk onderscheid, maar de financiële uitputting van de Britten liet geen alternatief voor generaal Clay's politiek toe.

Nieuwe thema's van onderzoek zijn de laatste tijd in het blikveld gekomen, zoals de interactie tussen de Duitse bestuursorganen en de bezettingsautoriteiten, naderhand ook van de partijen met deze. Over de daarbij ontwikkelde concepties van democratie zou hierna Niclauss spreken. Vogelsang wees op het bewuste aanknopen bij de burgerlijke en democratische tradities van de Weimarer Republik, o.a. blijkend uit het vermijden van de structuurfouten van deze eerste Duitse democratie. Het herstel van een continuïteitsbewustzijn was al voor 1949 gaande.

Over de sociale politiek in de Britse zone sprak daarna Peter Hüttenberger (Bonn). De eerste fase van de Britse bezettingspolitiek (1945 - zomer 1947) werd gekenmerkt door tweeslachtigheid. De Labour-regering in Engeland kwam enerzijds de arbeidersbeweging tegemoet t.a.v. inspraak-, looneisen e.d., maar stelde principiële beslissingen ad kalendas graecas uit. Volgens Hüttenberger poogde men de arbeiders aan het lijntje te houden in het belang van een geoliede bezettingspolitiek. Toch kan men niet van een begunstiging der ondernemers spreken, zoals in de Amerikaanse zone, getuige de talrijke restrictieve maatregelen en de ontbinding van concerns als Krupp. Pas de tweede fase (vanaf zomer 1947) laat een omzwenken van de Britten naar de liberale economische politiek van de Amerikanen zien.

Lutz Niethammer (Bochum) beschreef vervolgens de relaties (de zogeheten interactie) van de bezettings- en de Duitse bestuursorganen. De poging tot democratisering van de Duitse bureaucratie is mislukt, enerzijds door de Duitse tradities op dit punt en geallieerd wanbegrip daartegenover, anderzijds doordat de bezettende mogendheden de linkse groepen, die wel mee konden gaan met de antibureaucratische tendens, van zich afstootten door de gevoerde economisch-sociale politiek. Niethammer onderscheidt in het interactieproces vier fases, waarvan vooral de laatste (1948/49) een uitgesproken slechte verhouding tussen de geallieerden en de Duitse 'Verwaltung' laat zien. De hervormingspoging is tenslotte in de eerste jaren van de Bondsrepubliek definitief opgegeven.

Karlheinz Niclauss (Bonn) vroeg aandacht voor de interne Duitse discussie tijdens de bezettingsfase over de principes en structuren van de nieuw op te richten staat. Hoewel deze aanvankelijk op een heel Duitsland omvattende staat gericht was, is deze discussie tot de voorgeschiedenis van de Bondsrepubliek te rekenen. Alle concepties waren op de vestiging van een democratie gericht. De politiek van de bezettingsautoriteiten hield in, dat deze van onderop verwezenlijkt moest worden: eerst op het communale vlak, daarna op het niveau van de deelstaten. Bij de beraadslagingen over de constituties van de respectieve Länder zijn al ervaringen opgedaan die later aan het werk van de Parlementaire Raad (die de grondwet van de Bondsrepubliek moest uitwerken) ten goede gekomen zijn, b.v. t.a.v. het constructieve wantrouwenstem. De Länderverfassungen werden als model voor een latere Reichsverfassung opgevat en bevatten dan ook uitvoerige preambules met economische en sociale uitgangspunten.

Niclauss onderscheidde twee types van concepties: a) de "soziale Mehrheitsdemokratie", die ook de economische en sociale verhoudingen

langs democratische weg wil regelen en aan het eind waarvan de moderne welvaartsstaat met zijn verdeelfunctie staat, en b) de constitutionele democratie, de staatsconceptie gebaseerd op het beginsel van de scheiding der machten en van een beperking van het overheidsingrijpen, de pluralistische conceptie die ten dele op het neoliberalisme, ten dele op de sociale leer van het katholicisme steunt; ook het federalisme is als verticale machtverdeling als een variant van b. te beschouwen. Overziet men de gevoerde discussie, dan kan men concluderen dat standpunt b. tenslotte standpunt a. genaderd is: in de grondwet van de Bondsrepubliek is de "pluralistische Sozialstaat" verankerd.

Op een desbetreffende vraag verduidelijkte Niclauss, dat democratie nog voornamelijk politiek opgevat werd; er waren wel pogingen om ook de sociale sector te democratiseren (medezeggenschap), maar primair wilden de sociaaldemocraten toch de staatsinmenging in de economisch-sociale sector doorzetten en medezeggenschap zou de planeconomie kunnen doorkruisen.

Voor de politicologische benaderingswijze van Niclauss was grote waardering, al waarschuwde Günter Moltmann (Hamburg) voor een isolering van de intern-Duitse discussie, daar deze toch sterk door de voorstellingen van de bezettingsautoriteiten beïnvloed moet zijn geweest.

Hillgruber: Politische Geschichte in moderner Sicht

Een lans te breken voor de politieke geschiedenis geldt momenteel bijna als een provocatie, zó heeft de sociale geschiedenis de politieke aan de rand gedrukt, aldus Andreas Hillgruber (Keulen). Sociaalutopische ideeën beïnvloeden ook de onderwijsdoelstellingen - Hillgruber doelde op de al gememoreerde vervanging van het vak geschiedenis door allerlei soorten van "maatschappijkunde" - en ontwerpen voor een betere maatschappelijke toekomst genieten hoogste prioriteit en ruime subsidiëring. Aan de politieke geschiedenis, die in Duitsland trouwens veelal met een nationaal liberaal of nationaal conservatief geschiedbeeld samenviel, lijkt geen behoefte meer te bestaan.

Maar deze opvatting is gevaarlijk. De integrale politiek gaat dóór, en zij diént geanalyseerd en doorgelicht te worden. Dat men zich in Duitsland sinds 1945 zo van de politiek pleegt af te wenden en aan economische en sociale vraagstukken een bijna exclusief interesse schenkt, is niet zonder risico's. Zo dreigt men in Duitsland de aansluiting op het internationale onderzoek te verliezen.

Politieke geschiedenis is niet enkel diplomatieke geschiedenis - waarop door de beklemtoning van het primaat der buitenlandse politiek in de Pruisisch-Duitse geschiedschrijving vroeger een te sterke nadruk gelegd werd -, politieke geschiedenis kan zowel de binnenlandse als de buitenlandse politiek omvatten. Doch ook een primaat van de binnenlandse politiek is af te wijzen, daar dit aan de sociaalpolitieke component teveel belang zou toekennen. Politieke geschiedenis is geen derivaat van de sociale geschiedenis, maar heeft haar eigen uitgangspunten.

Bij zijn waarschuwing, de aansluiting op het internationale onderzoek niet te verliezen, wees Hillgruber met name op de concurrentie van de historici uit de DDR. Vrijgesteld van (ons absorberende) onderwijstaken kunnen zij zich in hun "Akademien" geheel aan onderzoek en publicaties wijden; reeds verschijnen veeldelige marxistische studies, met waardevolle onderzoeksresultaten, waar West-Duitsland niets gelijkwaardigs

tegenover kan stellen. Het zal duidelijk zijn wie straks over de meest overtuigende argumenten beschikt. Ook in de Sovjet-Unie wordt de studie der internationale betrekkingen zeer begunstigd. Doch afgezien hiervan, alleen al om op de immens aangroeiende archieven een greep te blijven houden, dient aan politieke geschiedenis te worden gedaan.

In de discussie verweet Wolfgang J. Mommsen (Düsseldorf) Hillgruber onnodig tegen de sociale geschiedenis te hebben gepolemiseerd; deze is nu nog pas in een beginstadium. De dichotomie binnenlandse politiek - buitenlandse politiek is ook niet meer bruikbaar, daar we geen statenpolitiek in de klassieke zin, maar nog slechts "Weltinnenpolitik" hebben, die zich op meer niveaus dan enkel dat der statenbetrekkingen afspeelt.

Schieder: Wandlungen des Staats in der Neuzeit

De slotlezing van het congres werd door de voorzitter Theodor Schieder (Keulen) gehouden en handelde over "Wandlungen des Staats in der Neuzeit". Alle abstracte staatsconcepties kunnen niet verhelen, dat de staat een historische realiteit is, die aan veranderingen onderhevig is. De staat van de Middeleeuwen is - zo men voor die tijd van "staat" kan spreken, het betreft een zeer diffuus sociaal systeem - een andere dan de moderne staat, en ook van deze laatste bestaat een verscheidenheid van types. Eigenlijk hebben pas in de 18e eeuw de verlichte despoten onder druk van de moderne maatschappelijke krachten de gecentraliseerde wilsvorming verwezenlijkt, die al heel spoedig daarop, door de Amerikaanse en Franse revoluties, in het teken van de rechtsstaat werd gesteld. Immanuel Kant formuleerde dit laatste beginsel. Een probleem is evenwel: was deze rechtsstaat een façade, waarachter de onvrijheid van de klassenstaat, in plaats van voorheen de standenstaat, schuilging? Uitvoerig liet Schieder zien, hoe in de 19e eeuw het begrip rechtsstaat verkommt en in het begin van de 20e eeuw zelfs de totalitaire staat met deze aanduiding gelegitimeerd kon worden (door de positivistische rechtsstaatsleer, die recht gelijkstelde aan het positieve recht).

De 19e eeuw laat de opkomst van de nationale staat en de ontwikkeling van het begrip machtsstaat zien. Opmerkelijk is dat de nationale gedachte, die in oorsprong niet expansionistisch is (want natie is beperkend), zich met de machtsidee verbindt en hoe tenslotte, als gevolg van het imperialisme, nationale politiek overgaat in "Weltpolitik". Lenin gaf aan dit verschijnsel een economische interpretatie (imperialisme als laatste fase van het kapitalisme), doch Schieder meende duidelijk te moeten stellen, dat economische macht niet identiek is met politieke macht, dat deze laatste wel met een enorme inzet van economische macht gepaard kan gaan, of een vergroting van de economische macht tot gevolg kan hebben, maar een factor sui generis vormt. De machtsstaat is volgens Schieder tot op de huidige dag gebleven, doch de machtsstructuren worden thans versluierd, o.a. door ideologisering. Deze camouflage kan minstens zo gevaarlijk zijn als het onverbloemde belijden van de macht in de vorige eeuw.

Aandacht verdient ook de marxistische staatsopvatting. Voor Marx was de staat de organisatie, die de burgerlijke maatschappij zich gegeven had om de kapitalistische orde te handhaven, en was staatsmacht de politieke macht die de burgerklasse tegen de arbeiders inzet. Speels wierp Schieder de vraag op, wat er van de prognoses van Engels uitgekomen is, dat na de revolutie de staat overbodig zou worden en geleidelijkaan zou afsterven (de staat hoort dan thuis in

het museum, met de bronzen bijl en het spinnewiel). Reeds Lenin had de theorie van Engels gemodificeerd: wat afsterft, volgens Lenin, is de burgerlijke staat, doch het proletariaat heeft de eerste tijd ook een staat nodig, om weerstanden te onderdrukken en om het economisch proces op gang te houden. Deze dictatuur van het proletariaat is echter niet te vergelijken met de burgerlijke, representatieve staat met z'n scheiding der machten e.d. Ziet men naar de huidige Sovjet-Unie, dan blijkt de overgangsstaat van Lenin allerm minst aan 't afsterven te zijn, al vertoont hij inderdaad wezenlijke verschillen met het traditionele type (partij met machtsmonopolie, eerste secretaris van het Centraal Comité de machtigste man).

"Verwandlung des Staates, aber kein Verschwinden des Staates" dus. En hoe staat het in het Westen met Engels' voorspelling? Paradoxalerwijze doet zich daar wel een soort afsterven van de staat voor, aldus Schieder. Ook hier moet men onderscheiden tussen theorie en praktijk: In theorie is de moderne parlementaire staat (constitutional government) niet aan veranderingen onderhevig, want het is een systeem dat van de maatschappij ontkoppeld, geabstraheerd is. Het liberale beginsel van de scheiding van staat en maatschappij speelt hierin door. Doch de historicus ziet hier scherper dan de staatsrechtsdeskundige. Scheiding van staat en maatschappij kan, behalve het beoogde vrijlaten van de maatschappelijke krachten, ook tot gevolg hebben dat deze laatste de staat overwoekeren (beïnvloeding van de uitvoerende en de wetgevende macht door belangenorganisaties, quasi als extraconstitutionale factor). In de welvaartsstaat (Sozialstaat) is de staat tot de verdeelcentrale van het nationaal product geworden, en loopt het gevaar in belangentegenstellingen verstrikt te raken 3). De actuele problematiek in het Westen ligt volgens Schieder in het feit, dat rechtsstaat en welvaartsstaat elkaar nog niet dekken. Wel worden de vrijheden van het individu beschermd, maar nog niet die van de sociale groepen.

Daar komt nog iets bij: volgens Galbraith is in de moderne staat de technostructuur de beslissende factor geworden. Niet alleen brengt dit een machtsverschuiving ten gunste van de technocraten met zich mee, de technostructuur heeft de staat ook kwetsbaar gemaakt. De machtigste staat kan door een kleine technische storing onmachtig worden (men denke aan de recente vrijlating van de drie Palestijnse terroristen door de Bondsrepubliek - JFJ). Schieder besloot: De onmacht van de staat is ons aller onmacht. De staat alleen kan de welvaart van alle lagen der bevolking garanderen. De staat moet het recht behouden zijn wil door te zetten, tegen een nieuwe feodalisering in.

1) Gepubliceerd in: Geschichte in Wissenschaft und Unterricht, 23. Jg. Heft 1 (Januar 1972) S. 1-13.

2) Met wie ik trouwens tijdens een wandeling in Regensburg een heel gesprek had.

3) Een vrijwel gelijklopende conclusie bereikte Manfred Abelein in een lezing "Abschied vom Staat?" voor de Österreichische Rundfunk: "der Staat sei zum Büttel von Partikularinteressen entartet und stehe der Ideologisierung durch beliebige Gruppen offen. Die Bemühungen von Gruppen, in ihn einzudringen, finde keinen Widerstand vor, weil sowohl Staatlichkeit als auch Souveränität geschwunden seien. Der Staat beteilige sich bereits am Wettkampf um die Gunst der mächtigen

Verbände. Der Staat sollte den Pluralismus zwar gewährleisten, aber nicht sich mit den pluralistischen Kräften identifizieren". (Neue Zürcher Zeitung 20 oktober 1972).

Verslag van het 32e congres van Duitse historici van 4 t/m 7 oktober 1978 te Hamburg

Het tweejaarlijkse congres der Duitse historici vond deze keer in Hamburg plaats. Het getal der deelnemers (ruim 1500) sloeg dat van alle vorige congressen. Al was het moderne congrescentrum volledig geëquipeerd om dit aantal te verwerken, toch kan men zich afvragen, of een nationaal vakcongres zulke dimensies moet aannemen. Met name de sectievergaderingen worden in plaats van vakgesprek meer en meer forumbijeenkomsten, waar bezoekers in- en uitlopen. Van een alle historici vervullende opwinding (zoals over Fritz Fischers boek "Griff nach der Weltmacht" op het congres in Berlijn 1964) of verontrusting (over de bedreigde positie van het vak geschiedenis in het onderwijs) was nu geen sprake, zodat een verslaggever de sfeer als "eher blässlich" kon typeren, waaraan slechts het optreden van bondskanselier Helmut Schmidt enige glans verleend had. Anderzijds is het vak uit een "crisis" weer in rustiger vaarwater gekomen en wie zal zeggen, of dat - op z'n tijd - de wetenschapsbeoefening niet goed bekomt.

Helmut Schmidt: Auftrag und Verpflichtung der Geschichte

Is het doorgaans het voorrecht der historici, over politici en hun handelen te oordelen, nu was dan eens een politicus in de gelegenheid zich over de historici uit te laten. Dat de geschiedenis niet enkel de historici, maar iedere burger aangaat en daarom niet alleen een onderzoeksdiscipline, maar ook schoolvak is, legt de historici bijzondere verplichtingen op. Schmidt ziet in hen vooral: opvoeders (Erzieher). Wanneer de historici vanuit hun beroepsperspectief klagen over het manco aan historisch bewustzijn in de samenleving, dan is het aan hen om goed onderwijs te geven, mee te werken in de massamedia en te zorgen voor een verantwoorde populair-wetenschappelijke literatuur, die de brug tot het lezerspubliek slaat. Negatief achtte Schmidt de politisering van de universiteiten, waardoor de landkaart van het hoger onderwijs in Duitsland even bont dreigt te worden als die van de godsdienst in de 16e eeuw. Hij erkende het gevaar dat in het huidige gebrek aan arbeidsplaatsen ligt, nl. dat niet de minder gequalificeerden, maar de nonconformisten niet aan bod komen. In dit verband ging Schmidt in op de vraag, in hoeverre de democratie - evenals de geschiedenis - een consensus vooronderstelt, en hoe ver deze zou moeten gaan. Het doel is niet gelijkgezindheid en harmonie, doch begrensd conflict, en democratie is geïnstitutionaliseerde conflictregeling. Evenzo kan er in de open samenleving geen algemeen verbindend, geen "juist" geschiedbeeld zijn. De beide perioden dat Duitsland zich in het bezit van het juiste geschiedbeeld achtte, zijn Duitsland en de wereld slecht gekomen. Met een appèl de geschiedenis niet meer in exclusief-nationaal, noch in kleineuropees, maar in "gesamt"europes perspectief te zien (waartoe hij op het Pools-Duitse schoolboek-overleg wees), besloot hij zijn toespraak.

Overige openingstoespraken

In aansluiting op de rede van bondskanselier Schmidt spraken Gerhard A. Ritter (München) en Siegfried Grassmann, voorzitters resp. van het Verband der Historiker Deutschlands en van de vereniging der geschiedenisleraren. Beiden maakten balans op over de afgelopen twee jaar, beiden waren wat de vooruitzichten betreft gematigd optimistisch. Al is de geschiedenis weer "en vogue", toch diende, aldus Ritter, het contact van de historici tot het bredere lezerspubliek hersteld te worden. (Op de achtergrond van deze ook door bondskanselier Schmidt onderstreepte wenselijkheid speelt wel de verontrusting over de recente "Hitler-golf".) Ritter wees voorts op het geringe uitzicht voor jonge wetenschapsmensen op een plaats aan een uiversiteit of research-instelling en waarschuwde voor een fatale onderbreking die zo zou kunnen ontstaan. Grassmann drong aan op een geschiedonderwijs dat weer op de leerling afgestemd zou zijn. De laatste jaren had de pedagogisch-didactische theoriediscussie zich wel zeer ver van "wat voor de klas gebeurt" verwijderd. De afschaffing van het schoolvak geschiedenis (met name in de deelstaat Hessen) en zijn vervanging door maatschappijleer of "politiek" noemde Grassmann "ein Stück Kulturrevolution im deutschen Bildungswesen" dat zo gauw mogelijk ongedaan zou moeten worden gemaakt.

Peter Moraw: Kaiser Karl IV. im deutschen Spätmittelalter

Met een lezing van de mediëvist Peter Moraw (Giessen) over keizer Karel IV begon het eigenlijke congres. Karel IV is in 1378 overleden, reden waarom dit jaar in Neurenberg, Keulen en Praag tentoonstellingen en andere herdenkingsmanifestaties plaatsvonden. Moraw - die het institutionele kader waarin het keizerschap in de late middeleeuwen functioneerde, met prosopografische en andere technieken onderzoekt - besprak achtereenvolgens het hof en het bestuursapparaat dat onder Karel IV in vergelijking met daarvoor en daarna het effectiefste was, de reisactiviteiten van de keizer, die bepaalde "penetratie-zones" laten zien, naast zijn resideren in Praag en Neurenberg, die a.h.w. hoofdstedelijke functies vervulden. Een brede politieke basis had ook zijn keizerschap niet, de staatsraison was en bleef dynastiek bepaald. Een Rijksdag was er nog niet; eerst in de 15e eeuw zou zich een dualistisch stelsel (Keizer-Rijksdag) ontwikkelen, waartoe men onder Karel IV hooguit een eerste aanzet in het keurvorstencollege kan vinden; de keurvorsten waren destijds echter nog in hoge mate "geïntegreerd". Naar het oordeel van Moraw is het keizerschap van Karel IV meer als een hoogtepunt van voorafgaande ontwikkelingen te zien dan dat het fundamentele vernieuwingen heeft gebracht.

Sectie "Prosopographie als Sozialgeschichte. Methoden personengeschichtlicher Erforschung des Mittelalters"

Zoals op het vorige congres in Mannheim (1976) de groep van de Monumenta Germaniae Historica (München) zich voorgesteld had, zo was nu de beurt aan de Tellenbach-school of, zo men wil, de groep Schmid-Wollasch (Freiburg en Munster). Onder het voorzitterschap van Karl-Ferdinand Werner (D.H.I., Parijs) werd over de vraag gediscussieerd, in hoeverre de prosopografie tot de sociale geschiedenis kan bijdragen of zelfs een vorm van sociale geschiedenis is. Kernpunt is daarbij, of de prosopografie primair op het individu of op het collectivum gericht is.

Karl Schmid (Freiburg) refereerde over "Namenforschung", die de grondslag vormt van alle prosopografie (de naam determineert de

persoon en maakt deze pas aanspreekbaar). De vroege middeleeuwen kende éénnamigheid, waarbij de naam doorgaans uit twee, binnen een familieverband varieerbare bestanddelen bestaat, daarnaast de Kurzform en vreemde namen (zoals Johannes). Met behulp van "Leitnamen" het genealogische verband te reconstrueren, blijft een riskante zaak, daar er geen vaste naamgevingsregels bestonden, deze althans naar tijd en plaats zeer veranderlijk zijn. Het christendom (de doop!) heeft de naamgeving en naamsverandering beïnvloed, doch de oude namen niet geheel kunnen verdringen.

Joachim Mehne (Munster) ging van de namen over op de personen. De éénnamigheid biedt moeilijkheden bij de identificatie, daarom dient de persoon behalve als naamdrager ook als "Funktionsträger" onderzocht te worden. Zonder de toevoeging in de bronnen van ambt of familierelatie (sponsus, uxor, filius), van patronym (vadersnaam in de genitief), van herkomst (Anglus) of naar welk recht (b.v. het Longobardische), zou met de namen niets te beginnen zijn. De 75000 namen in de necrologen van Cluny betreffen in feite waarschijnlijk 35000 personen, waarbij de voornaam Bernhard 3000 en Hugo 2500 keer voorkomt. De vaststelling van de persoon als "Funktionsträger" maakt het mogelijk hem (haar) in bepaalde sociale groepen in te delen. En de relatie persoon - groep raakt de verhouding prosopografie - sociale geschiedenis.

Van de overige sprekers zij nog Gerd Althoff (Freiburg) genoemd, die inging op de (voor de sociale wetenschappen zo fundamentele) kwantificerende methode. De prosopografie heeft wel kwantificerende aspecten, maar is geen kwantificatie. Voor de middeleeuwen is, afgezien van de late middeleeuwen en de steden, de bronnenoverlevering ook te lacuneus. Het onderzoek is zonder de computer mogelijk, al kan deze verschillende manipulaties (sorteren, alfabetiseren, frekwentie aangeven enz.) snel verrichten. Dit laatste heeft men b.v. bij het Fulda-project (necrologen en oorkonden van de in 744 gestichte abdij) met succes toegepast. De programmeerarbeid vooraf is echter ook niet gering.

Sectie "Anfänge der Staatswerdung im Hochmittelalter"

Dit uit genetisch en comparatief gezichtspunt ook voor de modern-historicus belangwekkende onderwerp werd ingeleid door Erich Meuthen (Keulen), die erop wees, dat de staat in abstracte zin nog niet voorhanden was, maar zijn elementen wel: instituten en groepen van personen. De ontwikkeling ging in de richting van het samenvatten van alle voorhanden macht(en) in één staat, een tendentie die men in de 18e eeuw door de "scheiding der machten" weer zou tegengaan.

Odilo Engels (Keulen) bracht de aanspraak van de heerser, de macht alleen uit te oefenen, in verband met het tegengaan van eigenrichting, kortom met het verval van de karolingse graafschapsstructuur, de daaruit voortvloeiende anarchie en de (kerkelijke) godsvrede- en latere (wereldlijke) landsvrede-beweging. Ook in de steden ziet men in de 10e en 11e eeuw van zuid naar noord, parallel met de godsvrede-beweging, vormen van individueel staatkundig leven, die spreker op de noodzaak van "eigen hulp" terugvoert.

Johannes Fried (Heidelberg) sprak over de rol der juristen, die niet recht-scheppend was, maar de politieke en maatschappelijke realiteit in juridische termen definieerde en aan abstracte regels onderwierp. De rechtswetenschap vormde méé. Toch kwamen de juristen nog niet op het begrip "staat"; er was een reeks van hoogste competenties, maar nog geen "sovereiniteit".

De ontstaande staat, aldus Armin Wolf (Frankfort a.d. Main), manifesteert zich in de wetgeving. Het recht werd nu expliciet opgetekend, aangevuld of veranderd (d.w.z. nieuw recht geschapen) of afgeschaft. De codificatie werd ook, in tegenstelling tot vroegere particuliere "rechtsboeken", met ingang van een bepaalde datum ingevoerd.